

Світлана ЛАВРИНЕНКО (Кіровоград, Україна)

РОЛЬ ЕТИКИ ЯК НАУКИ У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРИ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У статті висвітлюються можливості етики, як філософського світоглядного знання в організації процесу формування культури міжособистісних стосунків майбутніх вчителів, акцентується увага на гуманізації міжособистісних стосунків вчителя і учнів.

Ключові слова: культура, стосунки, етика, мораль, гуманізм, любов, свобода, ціннісні орієнтації, підготовка майбутнього вчителя.

The article highlights the possibility of ethics as a philosophical worldview knowledge in the process of creating culture of interpersonal relationships of future teachers, focuses on the humanization of interpersonal relationships of teachers and pupils.

Keywords: culture, relationships, ethics, morality, humanism, love, freedom, values, preparation of future teachers.

Аналізуючи процеси, що відбуваються у нашому суспільстві і у світі в цілому, можна констатувати, що характерними рисами сьогодення стали роз'єднаність людей, соціальна апатія, байдужість, а в окремих випадках – крайня нетерпимість, національна ворожнеча,

екстремізм. У сучасному світі здібності, уміння та навички спілкування між людьми є актуальною та складною проблемою. Міжособистісні стосунки пронизують усі сфери соціальної дійсності і є однаково важливими в усіх сферах людського життя. Але у освітньому процесі, коли у центрі уваги стоїть людина, міжособистісні стосунки отримують особливу значимість. Оскільки саме вчитель у процесі навчання та виховання передає досвід позитивних міжособистісних стосунків, формуючи у учнів еталони моральної поведінки, духовні цінності та комунікативні здібності. “Ми повинні готувати вчителя, який би розумів, умів і бажав сприяти формуванню особистості дитини. А для цього він у стінах університету має сам стати такою особистістю” [7: 2].

Школа, це дзеркальне відображення суспільства в цілому, тому стосунки між вчителем та учнями є, одночасно, метою, і результатом позитивних змін у суспільстві. Особливої актуальності зазначена проблема набуває в умовах орієнтації навчально-виховної системи на формування особистості з творчим, гуманістичним ставленням до світу, до інших людей, до самої себе що вимагає нової якості міжособистісних стосунків між учителем та учнями. Оскільки людина із загальним низьким рівнем культури, викривленою системою цінностей, духовною обмеженістю і з відсутністю національної само ідентифікації навіть, маючи вищу освіту та великі професійні знання, не зможе позитивно впливати на розвиток суспільства.

Аналізу проблем професійної підготовки вчителя у вищих навчальних закладах присвячена значна кількість дослідницьких праць у галузі педагогіки, психології та педагогічної психології, зокрема: професійній підготовці вчителя в умовах вищого педагогічного закладу освіти (А.М. Алексюк, С.У. Гончаренко, В.С. Лозниця, В.І. Луговий, І.П. Підласий, Л.П. Пуховська та ін.); розвитку особистості вчителя у процесі професійної підготовки (Г.О. Балл, Г.П. Васянович, В.М. Гриньова, В.А. Семиченко, С.М. Щербина та ін.); оволодінню основами педагогічної майстерності і педагогічної творчості (І.А. Зязюн, Г.М. Сагач, С.О. Сисоева, Т.І. Сущенко та ін.); професійній підготовці вчителя початкових класів у системі вищих закладів освіти (К.І. Волинець, О.І. Кіліченко, О.Я. Савченко, Л.О. Хомич та ін.).

У наукових працях цих авторів підкреслюється важливість підготовки вчителя не лише як знавця свого предмету, а перш за все, як особистості, що здатна широко і вільно мислити, що має високий рівень загальної і педагогічної культури, стійкі моральні, естетичні і національні переконання.

Проблему міжособистісних стосунків вивчають вчені з різних сфер наукового знання. Сутність міжособистісних стосунків та їх значення для розвитку особистості описали у своїх працях М.С. Коган, Е.Г. Злобіна, Л.І. Божович, І.С. Кон. Етико-психологічні основи міжособистісних стосунків вивчали Л.Б. Волченко, А.І. Титаренко. Соціальні аспекти проблеми спілкування аналізували Л.П. Буєва, А.А. Леонтєв та інші.

Мета нашої статті: розкрити роль етики, як науки у процесі формування культури міжособистісних стосунків майбутніх учителів; проаналізувати педагогічний гуманізм, як належний компонент культури міжособистісних стосунків вчителя і учнів.

У психологічному словнику поняття «стосунки» характеризуються як об'єктивні та суб'єктивні зв'язки, що існують між людьми у соціальних групах [8: 74]. Іноді поняття «стосунки» ототожнюють із поняттям «спілкування». Але спілкування – це взаємодія двох і більше людей, мета якої обмін інформацією пізнавального, або афективно-оціночного характеру [8: 65]. Стосунки, це значно більше, ніж просто обмін інформацією. Міжособистісні стосунки – це система міжособистісних установок, орієнтацій, очікувань, що визначаються змістом спільної діяльності людей [8: 31].

Стосунки та спілкування не існують один без іншого. В залежності від ступеня або рівня стосунків і відбувається процес спілкування. Спілкування – надзвичайно важливий професійний інструмент педагогічної діяльності.

Розкриваючи проблему культури міжособистісних стосунків, також, необхідно визначити зміст поняття «культура». З усього багатства тверджень нам імпонує визначення Р. Бернса, який розглядає культуру як [3]:

а) загальну схему результатів людської діяльності, що відображається в думках, мові, реальних речах і залежить від здатності людини вивчати та передавати знання наступним поколінням за допомогою знарядь, мови й абстрактного мислення;

б) набір ухвалених поглядів, суспільних форм і матеріальних благ, які створюють характерні риси звичаїв расової, релігійної чи соціальної групи;

в) комплекс типових видів поведінки чи стандартних соціальних характеристик, притаманних якійсь конкретній групі, роду діяльності, професії, статі, віку.

Культура – це здатність людини мислити, пізнавати себе і своє оточення. Саме наявність культури перетворює людей на гуманних, розумних, критично мислячих особистостей із моральними зобов'язаннями.

Культура міжособистісних стосунків, володіючи ознаками загальної культури особистості, разом з тим, є проявом внутрішньої культури педагога, яка, у свою чергу, суттєво впливає на результативність педагогічної діяльності [1].

У наукових дослідженнях виділяють ряд критеріїв розвитку культури міжособистісних стосунків, серед яких: розуміння феномену особистості, знання моральних норм, правил спілкування; наявність активної позитивної мотивації на співпрацю та діалог; усвідомлене розуміння процесу формування культури міжособистісних стосунків, розуміння перспектив володіння нею; емпатійні та рефлексивні уміння (глибоке і точне розуміння іншої людини, уявне відтворення її переживань, відчуття їх як власних, побудова стосунків відповідно принципам взаємної довіри та альтруїзму); готовність використовувати засвоєні знання, уміння, навички та стосунки у поведінці [6].

Культура міжособистісних стосунків має самоцінність як прояв внутрішньої культури, є важливою умовою успішності спільної діяльності людей, взаємодії кожного з них з іншими і, у той же час, проявом і фактором формування їх стосунків між собою, і ставлення до різних явищ життєдіяльності [5].

Вивчення сучасного стану проблеми міжособистісних стосунків, аналіз психолого-педагогічної літератури, досвід роботи в ВНЗ доводить, що формування культури міжособистісних стосунків майбутніх учителів можливо забезпечити тільки за умови надання студентам спеціальних знань у сфері законів взаємодії між людьми. Адже педагог, як керівник і організатор навчально-виховного процесу, повинен вміти забезпечити умови, при яких стосунки між ним і учнями, і обов'язково, учнів між собою будувалися б на взаємній довірі і повазі. Для цього необхідно навчити учня поважати не лише себе та вчителя, а і усіх оточуючих. Забезпечити виконання цього завдання можливо лише використовуючи таку систему, як «стосунки».

З метою формування культури міжособистісних стосунків система професійної підготовки майбутніх учителів повинна бути спрямована на розвиток у них наступних якостей: людяність, уважність, чуйність, уміння бачити моральний бік своїх і чужих дій і вчинків, витримка, володіння собою, здатність стримувати негативні емоції, уміння слухати і розуміти іншу людину, здатність передбачати можливі наслідки своїх дій, слів, вчинків. Наявність і реалізація зазначених якостей забезпечить дотримання принципу педагогічного гуманізму. Саме педагогічний гуманізм можна вважати основною засадою побудови гармонійних міжособистісних стосунків між вчителем і учнями.

У науковій літературі виділяють такі сутнісні риси гуманізму, як цілісність людської особистості, свобода, щастя, рівність тощо. Але центральною категорією гуманізму можна вважати ідею любові до дитини, яка пронизує філософію, етнопедагогіку та наукову педагогіку. Саме любов виступає загальною основою, в межах якої сенс життя виражається в потребі позитивного ставлення до об'єкта любові – дитини. Саме тому в гуманізмі зафіксована ідея любові до людини не просто як до індивіда, а як до соціальної істоти. Любов до людини виступає як сутність гуманізму. В. Сухомлинський писав: «Педагог без любові до дитини – це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору» [9].

Основою щирої любові є її беззастережність і безумовність. Любити дитину безумовно – означає любити її незалежно ні від чого: незалежно від зовнішності, здібностей до навчання, чеснот і вад, і, навіть, незалежно від того, як вона себе поводить в даний час. Якщо є любов, то не залишиться місця для байдужості, жорстокості, апатії вчителя. Любов, це єдина сила, що дає можливість наблизитися до дитини, проникнути в її внутрішній світ, відкрити багатство її душі усьому світу.

Принцип педагогічного гуманізму передбачає повагу до прав і свобод дитини. Права і свободи дитини охороняються як цілою низкою документів міжнародного права, так і Основним Законом нашої держави – Конституцією. Переважна більшість педагогів знають і дотримуються положень існуючих правових актів у формальній їх частині. Але реальність свідчить про інше: велика кількість дітей потерпає від моральних знущань – постійна критика, приниження гідності і

честі, недооцінка розумових здібностей тощо. Жорстока поведінка вчителя породжує у дітей злість, агресивність, недовіру не лише до конкретної людини, а і до світу в цілому.

Проблема свободи пов'язана необхідністю правильного розуміння цього феномену, адже свобода не означає можливість чинити так, як заманеться. Нажаль, у сучасному суспільстві можна спостерігати таке викривлене розуміння свободи, як уседозволеність. З цього приводу Г.Гегель писав: «Коли говорять, що свобода взагалі полягає у тому, щоб робити все, що завгодно, то подібне уявлення свідчить про повну відсутність культури думки, в якій немає натяку на розуміння того, що є сама у собі та для себе вільна воля, право, моральність і т.ін.» [4: 80].

Принцип свободи у стосунках вчитель-учень передбачає партнерство, співдружність, прагнення до активності, взаєморозуміння, повагу до позиції вихованця, навіть тоді, коли він відмовляється виконувати пред'явлені вимоги. Оскільки кожна особистість автономна і є не лише носієм, але й гарантом моральності [2: 628].

Принцип гуманізму і свободи найбільше заперечується у авторитарній педагогіці, в якій прийнято не враховувати думку учня, а вимагається бездумний послух, зневага до особистості, її поглядів, переконань, орієнтацій і моральних цінностей. Все вище зазначене призводить до формування рабської свідомості, що унеможливує самореалізацію особистості у сучасному світі. Адже сучасна дійсність вимагає трансформацію людської свідомості, культури, моралі як необхідного компоненту прогресу усіх сфер життя.

Лише гуманізація і демократизація стосунків вчителя і учнів створює умови для розуміння учнями сутності моральних вимог, формує світогляд і свідомість особистості, що допоможе знайти правильне рішення і здійснити моральний вибір у тій чи іншій життєвій ситуації.

Нажаль, майбутні учителі – студенти ВНЗ, не завжди мають власний позитивний досвід належної культури стосунків між вчителем та учнями. Будучи методистом з педагогічної практики студентів, відвідуючи усі школи міста, змушена констатувати той факт, що у більшості вчителів переважає авторитарний стиль стосунків з учнями. Але оскільки сучасні підлітки здатні висловлювати та відстоювати свої права і свою точку зору, яку вчитель не бажає сприймати і враховувати, це провокує конфлікти і непорозуміння, а як наслідок – зневагу та агресивність як до конкретного вчителя, так і до школи в цілому. Така позиція більшості педагогів, на нашу думку, зумовлена консервативністю і не розвиненістю світогляду, деформацією системи моральних цінностей, низьким рівнем власної моральної культури. Така ситуація є результатом багатьох чинників. Одним із шляхів подолання зазначеної проблеми ми вважаємо необхідність надання спеціальних знань, умінь і навичок, що сформують належну якість моральної культури вчителя, як особистості, у процесі його підготовки і формування, як професіонала, за період навчання у ВНЗ.

З давніх часів процес формування повноцінної, мислячої, творчої, розвиненої особистості не обходився без вивчення філософії. А моральне удосконалення людини виявляється значно результативнішим після вивчення такої галузі філософського знання, як етика.

Етиці в системі філософського знання завжди відводилося особливе місце. Саме етика, як наука про мораль, розкриває зміст, значення моральних норм і правил взаємодії між людьми, формує культуру етичного мислення, вивчає джерела моральних цінностей, сприяє виробленню моральних переконань, спонукає до морального самовдосконалення людини і майбутнього педагога. А оскільки культура міжособистісних стосунків є віддзеркаленням загальної моральної культури особистості, важливо використати увесь потенціал етичного знання з метою формування належного рівня моральності майбутніх учителів і їх підготовки до міжособистісних стосунків як у межах професійної діяльності, так і в інших сферах життя.

Етика, це кристалізований досвід моральних стосунків людства, зібраний і узагальнений у системі наукових понять, критеріїв і категорій. Етика допомагає сформувати загальні основи морального світосприйняття, всього багатства проявів моралі, вчить розрізняти добро, справедливість, гуманність, робить життя людини усвідомленим, щасливим.

Перед кожною людиною протягом життя постають ряд проблем, вирішуючи які, людина опиняється перед вибором. В такій ситуації перед людиною постає дилема: вирішувати ці екзистенціальні проблеми повністю самостійно, чи використати результати багатовікового досвіду людства та дослідження видатних мислителів різних часів. Із впевненістю можна стверджувати, що саме другому варіанту слід надати перевагу.

Вивчаючи етику студенти педагогічних спеціальностей знайомляться з усім багатством етичних концепцій від античності до сучасності, що дає можливість усвідомити моральний досвід

різних поколінь людства і власного народу, створює умови для кращого розуміння і гармонізації стосунків між людьми у різних сферах життя, зокрема, і у професійній.

Культура міжособистісних стосунків є праксеологічною галуззю етичного знання, що досліджує мораль з точки зору її реалізації. Вона розглядає певну систему морально-етичних цінностей: моральні й етичні принципи, правила поведінки і спілкування, поведінкові та комунікативні взірці, на які орієнтуються люди в процесі соціальної взаємодії.

Отже, підсумовуючи усе вище зазначене, можна зробити висновок, що рівень культури міжособистісних стосунків вимагає цілісної моральної характеристики особистості вчителя. І якщо виявляється якась моральна вада, то цілком вірогідними стають і професійні недоліки, які неодмінно позначаються на якості і результатах роботи педагога. Необхідною умовою формування загальної моральної культури особистості і культури міжособистісних стосунків є вивчення етики, як науки, що сприяє цілісному сприйняттю дійсності, гуманному ставленню до учнів, спрямованості на інтереси і потреби дітей і, відповідно, перетворенню педагогічного процесу на особистісно орієнтований.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. М.: Наука, 2000. - 351с
2. Аристотель. Политика // Собрание сочинений: В 4т. – Т.4. //Пер. с древнегреч. / Общ. ред. А.И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – С.375 – 644.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. – М., 2001. – С. 242-243.
4. Гегель Г. Философия права. // Пер с нем.:Ред. и сост. Д.А. Керимов и В. С. Нерсесянц / Авт. вступит. ст. и примеч. В.С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
5. Донцов А.И. Психология коллектива. Методологические проблемы исследования. М., 1984. - 208 с.
6. Какун А.В. Формирование культуры межличностных отношений в педагогическом коллективе школы: Автореф. дис. канд.пед. наук:13.00.01. АПН России. – М. 2009. – 35с.
7. Кремень В. Г. Розвиток педагогічної освіти України та її інтеграція в європейський освітній простір / В. Г. Кремень // Освіта України. – 2004. – 19 жовтня. – С. 2.
8. Психологический словарь /Под ред. В.В. Давыдова и др. -М.: Педагогика, 1983. 447 с.
9. Сухомлинський В.О. Як любити дітей // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5т. – Т.5: Статті. – К.: «Радянська школа», 1977. – С. 292 – 308.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лавриненко Світлана Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії та політології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.